

**ДРАГИША ЛАПЧЕВИЋ
У РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ СРБИЈЕ**

Др Сергије ДИМИТРИЈЕВИЋ

**УЛОГА ДРАГИШЕ ЛАПЧЕВИЋА
У СРПСКОМ СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ПОКРЕТУ
ДО ДОЛАСКА ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА
НА ЊЕГОВО ЧЕЛО**

ТИТОВО УЖИЦЕ
1984.

Др Сергије ДИМИТРИЈЕВИЋ

**УЛОГА ДРАГИШЕ ЛАПЧЕВИЋА
У СРПСКОМ СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ПОКРЕТУ,
ДО ДОЛАСКА ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА НА ЊЕГОВО ЧЕЛО**

Драгиша Н. Лапчевић, рођен 1864. године, почео је своје друштвено и политичко деловање још као младић, у време кад је био занатлија и радио са оцем у пекарској радњи.¹

У то време, крајем осме деценије XIX века, присталице социјалистичког покрета увелико су радиле у **Занатлијском удружењу** (створеном 1887. у Београду) и његовим месним одборима, развијајући социјалистичку акцију међу занатлијама и занатским радницима. Услед отпора неких занатлија пословадаваца у оквиру **Занатлијског удружења**, приступило се стварању посебних занатлијско-радничких друштава културно-просветног карактера. Ова друштва су обухватила чланове разних струка и у њима је акција социјалиста долазила до већег изражаја.

Д. Лапчевић је у самом почетку оснивања оваквих организација имао истакнуту улогу у градовима горњег слива Западне Мораве. Он је један од оснивача **Дружине пожешких радника** (1889) и њен пословођа, учествује у стварању **Дружине ужичких радника** (1891) и покушају оснивања **Радничког друштва у Ариљу** (1892).²

У раздобљу постојања занатлијско-радничких организација Лапчевић је био „један од најистакнутијих социјалиста тог периода“.³

1. На молбу упућеној Министру народне привреде 20. априла 1889. у којој се тражи одобрење правила *Дружине пожешких радника*, он се, као и његов отац Никола, потписује као *пекар*.

(С. Игњић, М. Боковић и В. Глишић, *Раднички покрет ужичког краја од првих зачетака до 1941. године*, Београд, 1965 — *Факсимил* на стр. 25. Први део ове књиге цитиран је у даљим напоменама као С. Игњић *Од првих зачетака до 1903.*

2. С. Димитријевић, *Социјалистички раднички покрет у Србији 1870-1918*, Београд, 1982, стр. 64 и 72; Ј. Павићевић, *Развитак радничког покрета у Србији — Извештај Београдске радничке коморе о раду 1926—1931. године*, књ. II, Београд, 1932, 33—34; С. Игњић, *Од првих зачетака до 1903*, 24—27 и 30.

3. С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке организације у Србији на крају XIX века*, Београд, 1953 6.

Он учествује у покушају стварања социјалистичке странке 2. августа 1892. у Врању;⁴ а у октобру 1892. у стварању **Српског занатлијско радничког савеза**, у који су ушли социјалисти и радикали издвојени из **Занатлијског удружења**⁵; касније се залаже за стварање Социјалистичке странке различите од радикалне која би довела до осамостаљења занатлијског, радничког покрета;⁶ један је од најактивнијих растурача публикација Васе Пелагића;⁷ држи прво предавање у **Клубу социјалиста великошколаца** (створеном 1894); један је од сарадника листа **Социјал-Демократ**. По Л. Павићевићу, он је био и члан илегалног одбора за вођство покрета (око 1897).⁸

Поред В. Пелагића Д. Лапчевић је један од најпознатијих жртава прогона социјалиста са краја XIX века.

Када је средином 1898. године социјалистичка група припремала петицију Народној скупштини, уз текст петиције кружило је и пропратно писмо „које је у име социјалиста потписао Драгиша Лапчевић“, Због тога је био осуђен на 6 месеци затвора.⁹

После Ивањданског атентата на краља Милана (24. јуна 1899) отпочели су појачани прогони радикала и социјалиста. Том приликом је ухапшен и Д. Лапчевић, а 16. фебруара 1900, осуђен на двадесет година робије у тешким оковима. Помилован је тек у лето 1900.¹⁰

Млади Лапчевић, који није знао ни немачки ни француски, за разлику од многих наших социјалиста-интелектуалаца или радника фронташа, упознао је социјалистичке идеје и пришао покрету под утицајем радова Св. Марковића, М. Ценића, В. Пелагића, руских социјалиста XIX века и најстаријих превода социјалистичке литературе.¹¹ Зато је његова тадашња идеолошка изградња, условљена тим околностима, била недовољно уобличена и није имала чвршћу теоријску подлогу.

4. Д. Лапчевић, *Зулумџарство*, Београд, 1893, 40-42; Исти аутор, „Покушаји за оснивање партије“, *Радничке новине*, бр. 95, 24. XI 1904, додатак; Прештампано: *Српска социјалдемократска партија*, књ. I, Београд 1966. (даље: ССДП I), 295—296; Исти аутор, *Историја социјализма у Србији*, Београд, 1922, 111-112; М. Вукомановић, *Радничка класа Србије у другој половини XIX века*, Београд, 1972, 199; В. Борђевић, „Покушаји стварања социјалистичке партије у Србији и оснивање ССДП 1903. године“, *Токови револуције*, IX Београд, 1973, 327-329; С. Димитријевић, *Социјалистички раднички покрет у Србији*, 56.
5. Л. Павићевић, *Развитак радничког покрета у Србији*, 28-29; М. Вукомановић, *Радничка класа Србије у другој половини XIX века*, 202-203.
6. А. Раденић, *Социјалистички листови и часописи у Србији 1871—1918*, књ. I, 1871—1895, Београд, 1977, 528; М. Топаловић, *Хронологија радничког покрета у Србији*, Београд, 1964, 32 (14. II 1893).
7. Само у априлу 1890. Лапчевић је продао у ужичком округу 150 комада Пелагићеве брошуре *Дужности влада и власти*. — С. Игњић, *Од првих зачетака до 1903*, 40.
8. С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке организације . . .*, 7, 12, 32.
9. *Ибид*, 58 (из напомене 197 види се да је ово пропратно писмо потписано само Д. Лапчевић пошто је био изигран од тадашњег социјалистичког вођства, тј. групе Ј. Скерлића), и 85.
10. С. Димитријевић, *Радован Драговић и стварање класног радничког покрета и Социјалдемократске странке у Србији*, Београд, 1978, 26, нап. 26; С. Игњић, *Од првих зачетака до 1903*, 64; Исти аутор, „Суђење Драгиши Лапчевићу“, *Ужички зборник*, I, 1972, 89-104.
11. Касније, почев од 1895. (брошура Н. Табарана *Социјалистички катехизис*). Д. Лапчевић се појављује као преводилац са руског језика. Лапчевић преводи са руског или бугарског и радове немачких и француских аутора. Ни у једном случају на тим преводима

Уз то, он се класно оформио као занатлија послодавац, те у то време није имао изграђена класна пролетерска становишта. У његовим схватањима и ставовима, налазимо многе слабости српског социјалистичког покрета XIX века, одређену идеолошку конфузију изазвану различитим малограђанским и научном социјализму туђим утицајима и схватањима, недовољно оформљен класни став, неуочавање битних разлика између опозиционих грађанских захтева и социјалистичког покрета који се бори за револуционарни преображај читавог друштвеног поретка.

Социјалистички покрет и Радикална странка настале су из учења Светозара Марковића, али је већ у време Мите Ценића дошло до оштрог одвајања доследно социјалистичког покрета од радикалске опозиције. Мита Ценић води отворену борбу против радикала. Упркос томе Д. Лапчевић се 1893. године кандидује и бива изабран за председника општине у Пожеги на листи радикалне странке.¹²

Он је и даље све до краја XIX века тесно сарађивао са радикалима.

С. Игњић пише: „Драгиша Лапчевић је у почетку прихватио демократски програм радикалне странке, тим пре што су радикали тврдили да настављају борбу Светозара Марковића.“ Он „активно суделује у раду свих радикалних зборова и комисија. Запажено је његово иступање на седницама окружне радикалне скупштине у Ужицу. . . .“ „Тачније, све до краја XIX века, Драгиша Лапчевић је укључен у рад Радикалне странке, и ако се називао „Социјалиста по убеђењу“ „једно време уређује радикални локални лист „Златибор“, који је излазио у Ужицу.“

У време расцепа Радикалне странке 1901. године Лапчевић прилази самосталцима. С. Игњић, који то документује, констатује: „У Драгиши Лапчевићу су оличена сва струјања и колебања тога доба, када још није било развијеног индустријског радништва у Србији. . . .“¹³

Мада се декларисао као социјалиста, Лапчевића привлачи и капиталистичко стицање иметка. У питању није само то што је радио као економ и књијар у Пожеги. По Игњићу, он „почиње да акумулира прве трговачке капитале у Пожеги“; јавља се као акционар **Пожешке грађанске штедионице**, учествује на скупштини акционара 1. јуна 1893. и предлаже за председника једног од најбогатијих трговаца у ужичком крају.¹⁴

не стоји: превод са немачког или са француског језика. На брошури В. Либкнехта (Немца), *О порезима*, која је изашла 1907, стоји да је то превод са руског. — С. Димитријевић, *Српска социјалистичка преводна литература*, Београд, 1958, 33, 39-44.

За време студијског борава у Бугарској наишао сам на некадашња бугарска издана бројних брошура, које је код нас превео Д. Лапчевић.

Д. Лапчевић је почео да учи немачки тек 1906. године. У писму Д. Туцовићу од 2. маја 1906 он пише: „Извештај твој о синдикалном покрету у нас и ја сам прочитао — на немачком. Ти се томе чудити . . . А ја се опет по мало мучим и учим немачки, с намером да за 3 године научим новине читати“. Д. Туцовић, *Преписка*, Титово Ужице 1974, 53.

12. Л. Павићевић, *Развитак радничког покрета у Србији*, 28. и 31-32. На тој функцији остао је до 1894, кад је укинута намесништво и устав из 1888. — С. Игњић, *Од првих зачетака до 1903*, 26-27.

13. С. Игњић, *Од првих зачетака до 1903*, 56-57, 64 и 65.

14. *Ибид.*, 57.

Као што се колебао између радикалног и социјалистичког покрета, Лапчевић је за све време боравка у Пожеги, упркос изјашњавањима за социјализам, имао одређене капиталистичке амбиције.

Средином 1902. године као књижевник у Пожеги покушао је да створи сопствено капиталистичко предузеће засновано на експлоатацији најамне радне снаге.

У преставци коју је упутио 12. јула 1902. године Министру народне привреде он пише: „Ја имам три мајдана креде, два у Добродолу (срез ужички) а један у Качеру (срез златиборски). Мајдани су моја својина. Поставио сам машинско постројење за израду школске и уопште писаће креде, а тако исто поставио сам и жрвањ за израду бир креде, даље креде потребне за фарбање и остало. Сад је у пројекту постројење и остале машинерије и сушионица за најсавршенију прераду креде. За све ове послове употребљавам домаће раднике. У овај посао уложио сам знатну суму; да би се он и даље продужио, усавршио и одржао утакмицу са страном кредом, нарочито да бих могао веће количине креде држати на стовариштима у разним местима — потребна ми је помоћ у капиталу.“ Зато је тражио позајмицу од 10.000 динара, што је била огромна сума у то време (500 наполеона). Онда изјављује: „За ту суму јемчим целим својим капиталом, мајданима креде, који су моја својина, машинама, постројењима и израђеном кредом, и ако је потребно подвешћу још и лично јемство.“ (Тражени кредит није добио.)¹⁵

Ова настојања Д. Лапчевића била су у очевидном раскораку са његовом социјалистичком оријентацијом. Она истовремено указују на класна колебања Лапчевића, у време када се опредељивао за улогу послодавца, он није могао да једновремено буде и доследан социјалистички раднички борац, као што се декларирао.

Политички израстао из радикалног покрета, формиран као социјалиста у време кад су радници и послодавци били у истим друштвима, без изграђеног класног става, Д. Лапчевић — као близак радикалима — залагао се за социјалистичке организације мешовитог типа које би обухватале сељаке и занатлије — послодавце.

Када се средином последње деценије XIX века кристалишу две различите струје у социјалистичком покрету, малограђанска и класна, Лапчевић се залаже за социјалистичке организације које би обухватале сељаке и занатлије и подржава политичке захтеве блиске онима које су постављали радикали, подржава у свему малограђанску оријентацију групе Скерлића. Но, Лапчевић је још пре формирања групе Ј. Скерлића у првим годинама десете деценије XIX века стајао на сличним становиштима.

15. АСР Србије МНП, Одељење трговине и занатства 1902, Фасцикла VII, 63; С. Димитријевић, *Радован Драговић*. . . 76, напомена 193.

У правилима Радничког друштва у Ариљу од 25. марта 1892, која су први потписали В. Пелагић и Д. Лапчевић, унета је одредба да „чланови овог друштва могу бити земљорадници, занатлије и други корисни радници, које друштво као добре и подесне прими“¹⁶.

Уз то је Лапчевић непосредно пре стварања **Српског занатлиско-радничког савеза** у августу 1892. предлагао (по М. Вукомановићу) да се у **Занатлијско удружење** „примају и сељаци“, „с тим да се промени назив у Занатлијско-земљорадничко удружење“¹⁷.

Када је 1896. године настао расцеп између малограђанске групе Скерлића и класно оријентираних радника¹⁸ Лапчевић се тесно повезао са групом Ј. Скерлића. Он учествује на састанку одржаном 30. јануара 1897, на коме је решено да се покрену **Радничке новине**. Међу учесницима овог састанка, на којем су били Ј. Скерлић, В. Пелагић, Д. Лапчевић и неколико студената, не помиње се ни један радник.¹⁹

Касније се група Ј. Скерлића — К. Јовановића све више удаљује од марксистичких схватања класне борбе, заступљеног у листу **Социјал-Демократ**. У првомајском прогласу из 1898. године (издатом 15. априла) упућеном Радном народу, она се посебно обраћа **друговима радницима, друговима занатлијама и друговима земљорадницима** и закључује: „Сви ми радници, занатлије и сељаци ступимо под заставу Првог маја.“²⁰

У том се прогласу појам радничке класе у ствари замењује појмом сиротне класе, а класна борба сагледава на скроз немарксистички начин као борба богатих и сиромашних.

У исто време изишао је и **Првомајски спис** за 1898. годину. У њему се појављује и чланак Д. Лапчевића „Реч сељацима“, писан у истом духу. У њему стоји: „**Класни је интерес нашег пропадајућег сељака да се групише у пролетерску целину**, која прославља данас празник рада.“²¹

Уз то се Лапчевић јавља као једини потписник пропратног писма (тзв. Манифеста) слатог уз текст припремане социјалистичке, изразито малограђанске петиције из средине 1898. године, коју је написао Ј. Скерлић и његова група, **са чијом се садржином Д. Лапчевић сложио**.²²

16. Текст правила: Л. Павићевић, *Развитак радничког покрета у Србији*, 33.

17. М. Вукомановић, *Радничка класа Србије у другој половини XIX века*, 199 и 205.

18. С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке организације . . .*, 31-32, 36 и 82-84; О времену расцепа вид. писмо Ј. Скерлића упућено Р. Драговићу 13. фебруара 1903; прештампано: ССДП I, 396.

19. Д. Лапчевић, „Радничке новине“ (успомена), — *Радничке новине*, бр. 91, 10. новембар 1904; С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке организације . . .* 42.

20. Плакат из збирке С. Димитријевића; комплетан текст објављен: С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке организације . . .*, 54-57; одломак прештампан: *Први конгрес ССДП и ГРС*, Београд, 1953, 28-31.

21. *Први мај 1898*, Београд, 1898, 42-43.

22. С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке организације . . .*, 58-65.

Да је ова петиција дело Ј. Скерлића видимо из отвореног писма које је Лапчевић упутио Ј. Скерлићу 1906. године. У њему стоји: „Године 1898 ви сте сами или с друговима написали ову петицију и онај манифест на коме сте штампали моје име“ — *Радничке новине*, бр. 7, 17. јануар 1906.

У вези са овом петицијом Лапчевић је био оптужен за позивање народа на буну и осуђен на 6 месеци затвора.²³

У јесен 1900, кад се радило на обнављању социјалистичког покрета у Србији, Лапчевић је добио писмо од М. Поповића и Ј. Скерлића који су предлагали да се у Београду покрене социјалистички лист. Уз то они су „изабрали редакциони одбор, који ће, у исто време вршити функцију партијског одбора до оснивања Српске социјалдемократске странке“. При томе су предвидели да у њега уђу само њихове присталице Милорад Поповић, Јован Скерлић, Коста Јовановић, Љуба Јовчић, Драгиша Лапчевић и Мирко Обрадовић (једини радник).²⁴

Овај покушај стварања социјалистичког руководства малограђанске оријентације, „комитета који ће управљати радом“, пропао је јер су се томе супротставили Р. Драговић и Љ. Јовчић.²⁵

У првој половини 1901. године Лапчевић се још увек бори за укључивање сељака у социјалистички покрет. У првомајском спису за 1901. годину, пишући о тешком стању нашег сељака он изјављује: „Ми смо им отворили врата од наше куће, ми им дајемо место у нашим редовима, ми их примамо у нашу радничку пролетерску организацију, да заједнички поведемо борбу за друштвени преображај, за човешки живот, за ослобођење од беда и невоља којих треба и животиње, а камо ли људе ослободити.“²⁶

Д. Лапчевић је напустио Пожегу и прешао у Београд тек 1. XII 1902. и укључио се у социјалистички раднички покрет који је ту израстао.

Треба истаћи да је у Београд прешао на инсистирање групе Ј. Скерлића. У отвореном писму упућеном Ј. Скерлићу 1906. године Лапчевић пише: „увек кад смо се састали тада сте ви и други говорили како ради партијских ствари треба да дођем у Београд“.²⁷ Одмах по доласку у Београд укључује се у рад тада већ створеног руководства социјалистичког радничког поректа — Централног одбора, али је у њему заузимао пасиван став, не изјашњавајући се

23. С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке организације . . .*, 65; С. Игњић, „Суђење Драгиши Лапчевићу“, *Ужички зборник*, I.

24. Д. Лапчевић, „Покушаји за оснивање партије“ (успомене), *Радничке новине*, бр. 95, 24. XI 1904. (додатак); С. Димитријевић, *Радован Драговић . . .*, 27 нап. 35.

25. У писму наведеном у хартијама Ј. Скерлића (чија почетна страна недостаје), које је Љ. Јовчић упутио Кости Јовановићу негде крајем новембра 1900. године, после покретања листа *Напред*, види се да се Р. Драговић супротставио овој замисли: „Радован [Драговић] ми само напомиње то, јавља ми лица која би ушла у тај комитет, па додаје, рђава страна овог предлога очигледна је, писмо казује да су субјективни разлози играли велику улогу.“ Сам Љ. Јовчић био је против стварања тог комитета. Он пише: „Ја не знам какав би задатак био тог комитета, али ми изгледа да он поред листа не може имати никаквог задатка. Да лист излази на страни, он би био потребан, али овако нам је комитет сама редакција листа.“ При томе, Љ. Јовчић, који је био противан стварању класних радничких организација, констатује: „Од нашег радника још је доста далеко мисао о синдикалним удружењима, њега интересује политика.“ „Ако је пак задатак комитета да припреми организовање партије, онда је то и сувише рано.“ — Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, инв. бр. 3287).

26. Драгиша [Лапчевић], „Положај сељака“, *Први мај 1901*, [Београд, 1901], 5-6.

27. Д. Лапчевић, „Писмо Господину Д-р Јовану Скерлићу“, *Радничке новине*, бр. 7 17. јануар 1906.

о иделолошкој борби која се водила у његовим оквирима између марксистичке и малограђанске групе.

Д. Лапчевић пише: „...у тим дискусијама нисам ни узимао учешћа, као што нисам ни у оним преко пута **Малог Париза** [седиште Друштва Светозара Марковића — С. Д.]; сва је разлика била у томе: што сам се онима само смејао, а на овима редовно дремао.”²⁸

Лапчевић је годинама сарађивао и са радикалима и са социјалистима, а будући да је у току читаве своје претходне социјалистичке активности нагињао малограђанским схватањима социјализма, симпатисао је са групом Скерлића. Па ипак осећајући снагу марксистичке групе он је у овој фази иделолошке борбе заузимао некаква „дипломатска” становишта — није се изјашњавао.

И поред овог на први поглед неутралног држања у поменутих дискусијама, Лапчевић се почетком 1903, заједно са Ј. Скерлићем, К. Јовановићем и Љ. Јовчићем, удаљио од организованог социјалистичког радничког покрета у коме су одлучујућу улогу стекли марксисти, и у време заоштрених размирица, када је режим појачао прогоне социјалистичког покрета, када је К. Јовановић напустио **Радничке новине**, када је Ј. Скерлић изазвао расцеп у покрету, прекинуо сваку везу са групом Р. Драговића, **Централним одбором** и **Радничким новинама**,²⁹ обнавља сарадњу са самосталним радикалима и пише у њиховом органу **Одјек**. У то време он је, „због размирица у покрету”, „врло мало радио на **Радничким новинама** а врло много на **Одјеку**”.³⁰

Лапчевић је продужио да сарађује у **Одјеку** и после мартовских демонстрација и забране **Радничких новина**, све до мајског преврата (29. маја 1903). У том периоду, почев од 22. априла 1903, у **Одјеку** је постојала рубрика **Из редова социјалне демократије**, коју је Д. Лапчевић одржавао.³¹

У то време ова рубрика је несумњиво била корисна за социјалистички покрет.

У периоду 1903-1904. године књижара Драгише Лапчевића издала је 12 књижица Социјалистичке библиотеке. Ова је објављивала радове наших и страних социјалиста³² и одиграла видну улогу у популаризацији социјалистичких схватања у Србији.

28. Д. Лапчевић, *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији*, Београд, 1928, 155.

29. О сукобу марксиста са групом Ј. Скерлић - К. Јовановић и Драгишом Лапчевићем најбоље сведочи писмо Ј. Скерлића упућено 13. фебруара 1903. Р. Драговићу. У њему стоји: „Ви сте одстранили и Драгишу Лапчевића и Љубомира Јовчића ви уређујете лист у таквом правцу да се ја питам да нема случајно два социјализма или да ми не говоримо два различита језика. Ви сте у листу не противници него систематски душмани свију нас који не мислимо као и ви. И као што су учинили Коста Јовановић, Љубомир Јовчић и Драгиша Лапчевић, и ја прекидан сваку везу са вама.” — С. Димитријевић, *Радован Драговић* . . . , 71 и 87 напомена 223.

30. [Р. Драговић], „Љупешки напади”, *Радничке новине*, бр. 81, 28. септембар 1905.

31. С. Димитријевић, *Радован Драговић* . . . , 87, напомена 223 (исправка датума — *Одјек*, бр. 92, 22. IV 1903).

32. С. Димитријевић, *Српска социјалистичка преводна литература*, 127 и 25.

Са овом библиотеком Д. Лапчевић је финансијски крахирао, пошто радничке организације и повериоци прско којих је растурао социјалистичке брошуре, нису на време обрачунавале продате примерке. Зато је био приморан да у септембру 1904. ликвидира ову књижару. — Д. Туговић, *Преписка*, 28, 30-31.

Мада се Лапчевић почетком 1903. године привремено удаљује од тадашњег руководства социјалистичког радничког покрета (Централни одбор и **Радничке новине**) и тиме се солидарише са опозиционом групом Ј. Скерлић — К. Јовановић, он се, под утицајем класних марксистичких поставки и већ створених класних радничких организација, све више повезује са борбом радничке класе, и укључује у класни раднички покрет.

У априлу 1903. године, у време када је полиција организовала офанзиву за претварање радничког покрета у режимску организацију, дошло је до поновног окупљања свих социјалиста који су прихватили постојање класних радничких организација и пружања заједничког отпора овом полицијском подухвату. Против овог подухвата заједнички наступају Р. Драговић, К. Јовановић и Д. Лапчевић.³³

Сарадња Д. Лапчевића са марксистичком групом и класним радничким покретом настављена је и касније.

У периоду до оснивачког конгреса Српске социјалдемократске странке Лапчевић се појављује на истакнутим дужностима у радничком покрету, нпр. као представник Београдског радничког друштва, члан уређивачког одбора часописа **Живот**, члан одбора за припрему оснивачког конгреса ССДС. Он активно ради на стварању класних радничких организација и у редакцији **Радничких новина**. Најзад он отвара Оснивачки конгрес Српске социјалдемократске странке.³⁴

На Оснивачком конгресу ССД странке Д. Лапчевић, је упркос дотадашњим размимоилажењима са марксистичком групом, на предлог Р. Драговића постао први од двојице председника странке (други Н. Величковић).³⁵ При томе не треба заборавити да оба изабрана председника странке, Д. Лапчевић и Н. Величковић, припадају најстаријим члановима покрета, још из времена стварања занатлијско-радничког покрета; да је Д. Лапчевић био познати пропагатор социјалистичких схватања, да је поред тада покојног В. Пелагића био најпознатији мученик тог покрета, да се у периоду непосредно пре конгреса уједињења својски заложиио за изградњу социјалистичког радничког покрета.

Овим избором Лапчевић се дефинитивно укључио у класни социјалдемократски раднички покрет.

На првој заједничкој седници партијске управе и управе Радничког савеза изабран је у трочлану редакцију **Радничких новина**, на чијем је челу био Р. Драговић.³⁶

За разлику од других ранијих заступника малограђанских социјалистичких схватања (нпр. Ј. Скерлића и К. Јовановића) који су

33. С. Димитријевић, *Радован Драговић* . . . , 82-86, напомена 235-257.

34. *Ибид*, 90, напомене 257, 261 и 286; Д. Тучковић, *Сабрана дела*, I, Београд, 1975, 89; Записник I конгреса, — прештампано: ССДП I 81.

35. С. Димитријевић, *Р. Драговић* . . . , 96/7, нап. 290 и 298.

36. *Ибид*, 97; *Радничке новине*, бр. 42, 15. VIII 1903.

редом отпадали од покрета, сарадња Д. Лапчевића са новоствореном Српском социјалдемократском странком претворена је у трајну.

Од стварања Српске социјалдемократске странке Лапчевић се ту и тамо, у јавним дискусијама, на конгресима партије и у **Радничким новинама** изјашњавао углавном о питањима држања антипартијске опозиције.

Своја неслагања по другим питањима дипломатски прећуткује, образлажући га само у сасвим изузетним случајевима.

Д. Лапчевић, који није знао ни немачки ни француски језик, који је могао читати само руску и бугарску социјалистичку литературу, постепено **прелази на марксистичке позиције, под утицајем марксистичке групе која се оформила**, радова Р. Драговића и Д. Туцовића, а касније и Д. Поповића, и релативно бројних превода немачке и француске марксистичке литературе који су се појавили у то време, посебно превода радова Маркса и Енгелса, К. Кауцког, А. Бебела, П. Лафарга итд.

Посебно су интересантни ставови које је Лапчевић заузео ускоро после свог избора за председника странке, у чланку **Опажања из нашег партијског живота** у новембру 1903. Они одражавају измену његових схватања. У том чланку Лапчевић, насупрот својим ранијим схватањима, брани став: „Да нико **осем радника** не може бити члан **радничке организације**“, да то не могу бити ни занатлије.

Разликујући радничке организације од социјалистичке партије, он пише да је природно да се Социјалистичка партија ослања на радничке организације, „... јер радничка партија првенствено и поглавито и једино рачуна на радничку класу. Она је заступник радничких интереса и носилац радничких тежњи, по томе ослонац и може и мора тражити у радницима. Што и мимо радника Социјална демократија има чланова и других занимања, то још није доказ да она није радничка партија“.

У том чланку он критикује ставове малограђанске опозиције, којој је и сам раније припадао, посебно држање Ј. Скерлића у време септембарских избора 1903.

Поводом тога он пише: „Многи још нису схватили своју дужност која им се додељује организовањем Социјалдемократске странке. . . Многи другови узимају учешћа у нашој партији али **уз то** сматрају, да још могу имати веза с другим политичким групама и у неку руку с њима заједно радити. Они то чине из два узрока: или рђаво схватају наш партијски интерес, па по томе и своју партијску дужност, или теже да седе на две столице и да вуку две користи, јер — умиљато јагње две мајке сиса!“

„Отуда се примећује да неки наши другови, упоредо и баш у тренуцима кад узимају учешћа у партијским пословима, узимају учешћа и у пословима других политичких група, радећи за њихово снажење и убризгавајући у трулу лешину буржоаску свеже сокове социјалистичке. Такав рад је за нашу партију двојако штетан: њи-

ме се с једне стране оснажава наш противник, а с друге стране уноси деморализација у наше редове." И закључује: „Помагати и гласати за буржоаске странке и групе, значи одрицати програм социјалне демократије." „Члан Социјалдемократске странке не може узимати учешћа у другим странкама и групама, не може их ни на који начин помагати, не може им ни у каквоме виду ићи на руку, не може с њима правити компромисе, не може за њих гласати. Још нешто више: члан **Социјалдемократске странке ништа** од тога не сме чинити. Као члан Социјалдемократске странке он има све остале странке за своје противнике и дужност му је не да их помаже, већ против њих да се бори.“³⁷

Тако је марксистичка група предвођена Р. Драговићем и Д. Туцовићем постепено превела Д. Лапчевића на своје позиције.

У периоду после I конгреса ССД Странке активност Д. Лапчевића у покрету је врло велика.

У том период он постаје „један од истакнутих руководилаца ССД Странке и њен народни посланик". „Под утицајем Р. Драговића, Д. Туцовића и марксистичке групе (с којом се стално сукобљавао) он постаје један од најзначајнијих бораца нашег радничког покрета.³⁸ Као такав он учествује и говори на многим радничким зборовима, наступа међу радницима и у партијским и синдикалним организацијама као организатор и агитатор и пише чланке у радничкој штампи.

У време Р. Драговића он заузима важне положаје у руководству покрета. Он председава седницама II и III конгреса странке. На II и III конгресу ССДС (1904. и 1905) изабран је за првог председника странке.³⁹

Одмах иза оба конгреса изабран је (заједно са Д. Туцовићем) за члана редакције **Радничких новина**, које је уређивао Р. Драговић.⁴⁰

Већ на парламентарним изборима одржаним 8. септембра 1903. Д. Лапчевић, књижар, кандидат је ССД странке у Београду (као други кандидат), Ужицу (као једини кандидат) и округу ужичком (као први кандидат). Тада су у овим изборним јединицама социјалисти добили 641 и 620 гласова.

37. Д. Лапчевић, „Опажања из нашег партијског живота", *Радничке новине*, бр. 64-68, 7-26. XI 1903; — прештампано: ССДП I, 124-128.

О овој промени ставова Д. Лапчевића, већ смо говорили на научном скупу о Р. Драговићу, одржаном у Српској академији наука и уметности 11. децембра 1978. Пошто зборник радова са овог симпозијума још увек није изишао из штампе, били смо приморани да да све наведене ставове Лапчевића из овога чланка пренесемо и у овај реферат.

38. С. Димитријевић, *Радован Драговић*. . . , 76-77, нап. 193.

39. Напомињемо да је на оба конгреса, одмах после избора у то звање, Лапчевић подносио оставке (Записници са конгреса, — прештампано: ССДП I, 246 и 441).

Ситуација је посебно била затегнута на III конгресу, када Д. Лапчевић, Н. Николић и В. Пипал нису хтели да се приме дужности на које су били изабрани. Ово питање изглашено је на посебној конференцији за време самог Конгреса. (Извештај партијске управе поднет IV конгреса ССДС — *Историјски архив КПЈ* III, Београд, 1950, 76.)

Напомињемо да је Д. Лапчевић председавао и седницама IV и V конгреса странке (*Радничке новине*, бр. 43, 8. април 1906, и бр. 73, 23. јуни 1907).

40. Д. Туцовић, *Сабрана дела*, I, 617, 627 и 640. Записник Главне партијске управе; — прештампано: ССДП I, 502-503; *Радничке новине*, бр. 31, 15. VI 1905).

На новим парламентарним изборима одржаним 10. јула 1905, на којима је ССДС наступила само у градовима, он је кандидован у Београду (као први кандидат) и Јагодини (као једини кандидат). Изабран је у Београду са 970 гласова (а М. Маринковић у Пироту).⁴¹

Д. Лапчевић је и даље био бољећив према старим социјалистима са којима је некада заједно наступао против изразито класне оријентације покрета.

Тако нпр., упркос систематских напада опозиционе групе окупљене око **Новог времена** на партијско руководство, партијску политичку линију и њега лично, он је на збору Месне београдске организације ССДС од 12. децембра 1904. рекао да су „другови око Новог времена погрешили, али како се може опет заједнички радити, ако они поправе своју грешку пре искључења из партије” — што је изазвало оштру реакцију крагујевачког **Радника**.⁴²

Сутрадан, 13. децембра 1904, приликом стварања партијске комисије која је имала да решава њихов случај Лапчевић је дао оставку на чланство у Главној партијској управи, која није усвојена.⁴³

На III конгресу ССДС Лапчевић предлаже да се понова размотри случај искључених опозиционара; дословно: „да Партијска управа донесе одлуку о молбама и жалбама истераних чланова Партије због покретања **Новог времена**”. Томе су се успротивили девет од десет делегата који су узели реч. Том приликом Р. Драговић је рекао „да би се уништењем комисијске одлуке дала сатисфакција људима који су били увек против Партије”. Конгрес је усвојио „одлуку комисије, да се покретачи Новог времена истерају из странке”.⁴⁴

Размимоилажења у Главној партијској управи између Д. Лапчевића и њеног класног, марксистичког језгра и даље су постојала.

Ускоро после III конгреса ССДС четири члана Главне партијске управе странке поднела су оставке (оба председника, Д. Лапчевић и Н. Величковић, други секретар Н. Николић и благајник В. Пипал).

Д. Лапчевић је поднео оставку на положај првог председника странке и редактора **Радничких новина** 4. јула 1905.

У тој, писмено образложеној оставци, он се позива „на околности, које су ми пре годину дана диктовале да се из Партијске управе повучем, све више и сваким даном све јаче онемогућавају мој опстанак у Партијској управи”.⁴⁵

Кад је Контролна комисија поставила Лапчевићу писмено питање о разлогу оставке, он је одговорио: да је његова оставка до-

41. М. Топаловић, ССДП на парламентарним изборима 1903-1914, *Токови револуције*, X-XI, 1974-1975, 312-316 и 325-326.

42. *Радничке новине*, бр. 100, 11. децембар 1904 — прештампано: ССДП I, 381; С. Димитријевић, *Радован Драговић* . . . , 155-6 и 169, нап. 489.

43. Записник Главне партијске управе — прештампано: ССДП I, 245-246.

44. Записник конгреса — прештампано: ССДП I, 443-444.

45. Записник Главне партијске управе — прештампано: ССДП I, 508 и 510-511. (Текст оставке дискутован на седници од 18. јула 1905, — *Ибид*, 511.)

Повлачење Д. Лапчевића из партијске управе „пре годну дана” односи се на његову оставку на дужност председника партијске управе дату при крају II конгреса ССДС која није била прихваћена (ССДП I, 246).

вољно јасна, а чак кад би била нејасна, свако је објашњење излишно".⁴⁶

Праве разлоге Лапчевићеве оставке — сукоб са марксистичким језгром — сазнајемо тек из његовог излагања на IV конгресу странке.

Осврћући се на појаву опозиционих листова **Свест** и **Ново време** и искључивање опозиционара из Странке, он каже: „Ја сам и тада сматрао да је социјалистичка истина и тачност нашег покрета довољна да сузбије тенденције **Новог времена**. Али сам и тада сматрао да људе не треба изгонити. Сматрао сам, а и данас сматрам, да је тактика такозване револуционарне левице погрешна. Издвајање револуционарне левице у једној скроз револуционарној партији, да се стави на супрот **Новог времена** значи стварање две партије према правој једној партији.“⁴⁷

О овом становишту Д. Лапчевића већ смо писали:

„Ова изјава показује да Д. Лапчевић није схватио принципијелна размимоилажења између марксиста и десне опозиције, нити њихов значај за даљу судбину покрета, тј. штетност ставова које је Милорад Поповић заузимао и који се нису могли толерисати у странци. Томе треба додати симпатије Д. Лапчевића према широкој опозиционој партији коју је хтела група Ј. Скерлића. Оваква партија одговарала је схватањима многих српских социјалиста XIX века у којима се Д. Лапчевић формирао, и његовој радикалној прошлости, као и изборној агитацији међу сељацима коју је заступао на III конгресу Српске социјалдемократске странке. Уз то је дошла и извесна болећивост према старим друговима. Све то условило је његов опортунистички став према идеолошким борбама у покрету, његово неслагање са ставом који је марксистичко руководство заузело према опозицији, тј. са оштром борбом против ње и са њеним искључењем. Д. Лапчевић је био малограђански опортуниста који се није могао сложити са искључењем старих социјалиста, а посебно опозиционе малограђанске групе, чијим је појединим ставовима био наклоњен, мада је многе њихове поставке и поступке и сам осуђивао.“⁴⁸

Уз то су на III конгресу ССДП избила на видело и размимоилажења између Д. Лапчевића и партијског руководства око питања истицања окружних изборних листа.

Док је референт о овом питању Л. Павићевић сматрао да за сада „Српска радничка социјалдемократска странка нема још довољно разлога да улази у окружне скупштинске изборе“, Д. Лап-

46. Извештај Контролне комисије ССДС IV конгресу странке, — *Историјски архив КПЈ*, III, 76.

47. *Радничке новине*, бр. 89, 25. јула 1906; опширнији цитат: С. Димитријевић, *Радован Драговић*. . . , 177.

48. С. Димитријевић, *Радован Драговић*. . . , 177 и 187-188, напомена 532.

чевић је био „за истицање окружних листа“. Његове речи, да се „у многим рудницама, селима, и индустријским предузећима, варошицама, које не истичу засебне варошке листе, има пролетера, који би се лишили бирачког права ако не бисмо истицали листе и по окрузима“, не мењају суштину: да се он тада залагао за изборно учешће ССДС и у неким сеоским срединама, тј. окрузима које партија одреди.

Први предлог резолуције подржало је више делегата, међу којима је био и Д. Туцовић, који се најопширније изјаснио о томе.⁴⁹

Резолуција о изборима у окрузима примљена је по предлогу Л. Павићевића, са 69 гласова, док је 26 делегата гласало против, и тиме подржало Д. Лапчевића.⁵⁰

Вратимо се на оставке дате после III конгреса ССДС.

После свих натезања са Д. Лапчевићем, Контролна комисија ССДС прихватила је све четири оставке и изабрала нове председнике партијске управе, Радована Драговића и Милана Стојановића (а за секретаре Тасу Милојевића и Негослава Илића).⁵¹

Пре тога решено је да посланици странке редовно долазе на седнице партијске управе. Кад год на дневном реду буду питања која се односе на парламентарну акцију они ће решавати заједно са Партијском управом и према тим се решењима управљати.⁵²

После оставке Д. Лапчевића на чланство у редакционом одбору **Радничких новина** уследиле су оставке Веље Стојановића и Димитрија Туцовића на чланство у истом одбору, те је решено „да се објави како је престао редакциони одбор“ **Радничких новина**, што је и учињено. При томе је речено: „досадашњи чланови редакције радиће на листу као стални сарадници, а лист ће уређивати досадашњи уредник друг Радован Драговић“.⁵³

49. Д. Туцовић, *Сабрана дела*, I, 308-309.

Напомињемо да је одлука о неистичању окружних изборних листа прихваћена уз образложење дато у предлогу Л. Павићевића: „да социјалистичка агитација још није захватила ни све слојеве варошког индустријског пролетаријата . . .“, „да проценат у социјалистичком духу просвећених и организованих *варошких* радника није толики да би се још сад смели увући у покрет сеоски елементи без штете по њихов праваца“ (*Радничке новине*, бр. 42, II. мај 1905; — прештампано: ССДП I, 451; С. Димитријевић, *Социјалистички покрет у Србији*, 167).

50. ССДП I, 430-431 и 443.

Напомињемо да је по овом питању Д. Лапчевић изменио став који је под утицајем марксистичке групе и класних марксистичких ставова заузео уочи II конгреса ССДС када је изразило „предлог резолуције о изборима“ (која није разматрана на самом Конгресу). У њој стоји: „Да управа Српске социјалдемократске странке може истицати окружне посланичке листе онамо где оцени да има чистог пролетаријата, који је свестан свог класног интереса, осећа потребу да ступи и у изборну борбу“, „да се ван пролетаријата и у редовима који социјалистички не осећају, за сад не врши никаква агитација“ (СДП I, 203 и 214).

О измени ставова Д. Лапчевића, консултирати: Т. Кацлеровић, *СДП према селаштву*, Београд, 1952, 19-21; Д. Пеших, „Драгиша Лапчевић и 'селачко питање'“, *Прилози за историју социјализма*, III, Београд, 1966, 70-71 и 82-85; Ж. Јовановић, „СДП према селаштву“, *Токови револуције*, IV, 1969, 181-186 и 186-191; Казивање М. Стојановића (С. Димитријевић, *Радован Драговић*. . . , 188, нап. 532); С. Димитријевић, *Социјалистички раднички покрет у Србији*, 165-167.

51. Записник Главне партијске управе од 11. августа 1905. — прештампано: ССДП I, 516; *Радничке новине*, бр. 68, 11. VIII 1905. — прештампано: ССДП I, 456; Извештај партијске управе IV конгресу ССДС — *Историјски архив КП*, III, 76-77.

52. „Партијске објаве“, *Радничке новине*, бр. 63, 27. јул 1905. — прештампано: ССДП I, 455; С. Димитријевић, *Радован Драговић*. . . , 176.

53. Записник Главне партијске управе, — прештампано: ССДП I, 510, 512 и 514; *Радничке новине*, бр. 63, 27. јул 1905. — прештампано: ССДП I, 455.

Повлачење из Главне партијске управе Лапчевић компензира својом посланичком делатношћу. У својству социјалистичког посланика он и даље присуствује седницама Главне партијске управе.

Као представник ССДС у Народној скупштини Лапчевић развија огромну посланичку активност. Уз то су његови говори и интерпелације објављивани у **Радничким новинама** и посебним брошурама. У њима он јавно износи програм Странке и политику прихваћену на Главној партијској управи. Води борбу за заштиту и побољшање положаја читаве радничке класе и појединих струка, интервенише приликом акција власти против појединих радника и штрајкача и других незаконитости, бори се за грађанска права грађана.⁵⁴

Упркос оставци на чланство у редакционом одбору **Радничких новина**, Д. Лапчевић остаје стални сарадник овог листа. Касније је замењивао одсутног и болесног Драговића на дужности главног уредника **Радничких новина** све до његове смрти.⁵⁵

После смрти Р. Драговића (крајем 1905. године) главно подручје политичке активности Д. Лапчевића био је рад у Народној скупштини, на седницама београдског општинског одбора и у **Радничким новинама**.

На парламентарним изборима 11. јуна 1906. године Д. Лапчевић, новинар, наступио је као кандидат ССДС у Лесковцу, Београду (као први кандидат) и Крагујевцу (као први кандидат). Он је тада освојио само мандат у Крагујевцу (541 глас), док је на друга два места добио 241, односно 1332 гласа.⁵⁶

На IV конгресу ССДС одржаном 2-4. априла 1906. године Лапчевић није ушао у Главну партијску управу.⁵⁷ Он је поново изабран

54. У два рада М. Топаловића помиње се да су у току првог посланичког мандата Д. Лапчевића, социјалистички посланици поднели 16 интерпелација а Лапчевић одржао преко 20 већих говора о разним питањима; да је у току његовог мандата било 10 интерпелација и преко 70 већих говора, питања, предлога, протеста и захтева. (М. Топаловић, *Хронологија радничког покрета*, Београд, 1964, 92-133; „Делатност ССДП у парламенту (1903-1914)”, *Токови револуције*, VII, Београд, 1971, 121-177. — Напомињемо да су ови подаци непотпуни и да праву слику о тој активности можемо добити само детаљним прегледом стенографских бележака Народне скупштине.)

55. *Радничке новине*, бр. 62, 23. јул 1905. Записник Главне партијске управе, — прештампано: СДП I, 518.

Штавише, Лапчевић је постао и главни уредник *Радничких новина*. На седници Главне партијске управе од 26. септембра 1905. уважена је оставка Р. Драговића „на уредништво *Радничких новина*. За главног уредника изабран је друг Драгиша Лапчевић, а за сарадника Радован Драговић” — (*Ибид*, 530).

Касније, на седници партијске управе одржане непосредно пред смрт Р. Драговића 21. XII 1905. било је решено: „За главног уредника одређује се друг Радован Драговић, а за главног сарадника друг Драгиша Лапчевић” — (Записник Главне партијске управе; прештампано: ССДП I, 549).

Да је Р. Драговић, упркос овим прекидима, сматран за главног уредника *Радничких новина*, видимо из некролога поводом његове смрти који је написао Д. Туцовић, а у коме стоји да је Драговић ту „дужност вршио до смрти” (*Радничке новине*, бр. 107, 27. децембар 1905).

56. М. Топаловић, „ССДП на парламентарним изборима 1903-1914”, *Токови револуције*, X-XI, Београд, 1975, 339 и 342-343.

57. Тад су изабрани за председника ове управе Н. Величковић и М. Стојановић, а за секретаре И. Милкић, и Н. Илић (*Радничке новине*, бр. 43, 8. април 1906). У ствари Лапчевић је био изабран за председника Главне партијске управе али је — успео, „до душе после Баволских мук” да се тога ослободи. (Д. Туцовић, Преписка, 46; Записник конгреса, *Радничке новине*, бр. 90, 17. август 1906).

у ово руководство тек на V конгресу ССДС, одржаном 10-12. јуна 1907, опет у својству председника Главне партијске управе (други председник Н. Величковић, секретари Т. Кацлеровић и Т. Милојевић).⁵⁸

Једновремено са парламентарном активношћу Лапчевић се активизира и на комуналном плану.

ССДС учествовала је први пут на општинским изборима 15. јануара 1906, када је уведено тајно гласање и пропорционални систем учешћа у општинским одборима. Тада су социјалисти добили у Београду 799 гласова, 6 одборника — на челу са Д. Лапчевићем, и 3 заменика.

На општинским изборима од 18. новембра 1907. социјалисти су добили у Београду 1003 гласа, 5 одборника — на челу са Д. Лапчевићем, и 2 заменика.⁵⁹

У својству водећег социјалистичког одборника Лапчевић развија велику активност у београдској општини, израђује комунални социјалистички програм и води организовану борбу у многим питањима комуналне политике.

На том подручју он иде и у крајност, третира комуналне проблеме као најважнија питања социјалистичке политике.

Под утицајем Д. Лапчевића тежиште социјалистичке политике акције у току 1906. и 1907. године пребачено је на деловање социјалистичких одборника у општинама и социјалистичких посланика у Парламенту.

Колико су питања општинске политике заокупљала ССД странку најбоље се види из података да је у току 1907. године велики део партијских зборова (68,1%) и партијских конференција одржаних у Београду (48,5%) био посвећен питањима Београдске општине и раду социјалистичких одборника.⁶⁰

У току 1906, од почетка до пред крај те године, Лапчевић је био главни уредник **Радничких новина**.⁶¹

У то доба покрет је у кризи, између осталог и зато што је на његово чело дошла слабија руководећа гарнитура, што одсуствују идеолошки руководиоци покрета Р. Драговић и Д. Туцовић (који је у војсци).

58. *Радничке новине*, бр. 71, 19. јун 1907. — Тад је одржао и реферат: *О радничком законодавству*.

59. М. Топаловић, „ССД Партија на општинским изборима 1903-1914“, *Токови револуције*, II, Београд, 1968, 316 и 319; 331.

60. С. Димитријевић, *Социјалистички раднички покрет...*, 102.

61. Д. Лапчевић је изабран за главног уредника *Радничких новина* непосредно после смрти Р. Драговића, на заједничкој седници ГПУ и ГРС од 2. јануара 1906. (Записник Главне партијске управе АСР Србије, збирка СДП 65а, стр. 225).

Да је Лапчевић дуго времена остао на тој дужности показују његова писма и писма других социјалиста. (Д. Туцовић, *Преписка*, 47, 55 и 68; Писмо Ж. Топаловића из марта 1906, АСРС Фонд ДТ, бр. 249 — Д. Поповић, *Сабрана дела*, I, Београд, 1975, 780). Као уредник *Радничких новина* Лапчевић се изричито помиње и у Записнику Главне партијске управе (1. маја 1906), с. 277. У време када је Лапчевић био главни уредник *Радничких новина* Туцовић, тада војник, водио је живу преписку са њим. Из тог периода (од фебруара до новембра 1906) сачувано је 16 Туцовићевих писама упућених Лапчевићу. Следећи период интензивне кореспонденције између њих двојице био је између 3. септембра 1907. и 1. априла 1908, у време Туцовићевог боравка у Немачкој, кад је Д. Лапчевић био председник ССДС.

У писму Туцовићу од 17. априла 1906. Д. Лапчевић описује кризу која је захватила социјалдемократски покрет: „Да се нешто озбиљно, паметно и с вољом може радити, потребна је свестрана потпора. Сад је у покрету нема. Људи су скромних и талената и скромне способности, а нескромних амбиција и претензија. На такве се помагаче човек не може ослонити.“

Оптужујући тадашње партијске руководиоце („желе да им се уклоним са сунца, да их не засенчавам“), он даље каже: „„Партијска управа ме ни у једну седницу не зове и ако би то, према решењу донетом за време Радованово, које није поништено, морала — јер сам посланик. Она ме не зове просто зато да се ослободи мојега утицаја. . .“⁶²

У време кад се Д. Туцовић вратио из војске, почетком децембра 1908, ствара се тројна редакција, у саставу Д. Лапчевић, Т. Кацлеровић и Д. Туцовић, у којој Лапчевић и даље има велику улогу, пошто распоређује материјал.⁶³

Неколико месеци касније, 28. априла 1907, Д. Лапчевић даје оставку на „обавезну сарадњу“ у **Радничким новинама**.⁶⁴

После V конгреса ССДС одржаног 10-12. јуна 1907, кад је Д. Лапчевић опет постао председник Главне партијске управе, он је предложио, а нова Главна партијска управа прихватила, 18. јуна 1907, да се редакција **Радничких новина** „организује од неплаћених сарадника“. У такву редакцију ушли су поред Д. Лапчевића (као привременог уредника), А. Павловић, Ж. Ђурковић, В. Стојановић, С. Ковачевић и И. Милкић.⁶⁵

62. Д. Туцовић, *Преписка*, 47—48.

63. На заједничкој седници ГПУ, Контролне комисије и Управе и Контролног одбора ГРС одржаној 3. новембра 1906. [на основу редоследа записника и изнетих предлога вероватно 3. децембра, по Туцовићевом повратку из војске] Д. Туцовић је предложио „да се у редакцију Радничких новина изаберу другови Драг. Лапчевић, Т. Кацлеровић и Д. Туцовић“. „Да другови из редакције, Лапчевић, Кацлеровић и Туцовић, међусобним споразумом, или по решењу ове седнице, разделе међу себе послове, тако да се по један од њих посвети организовању посла у Партији, Савезу и Рад. новинама.“ Седница је одлучила „да у редакциони одбор буду другови Лапчевић, Кацлеровић и Туцовић“. Што се тиче распореда рада у редакцији, одлучено је да у Савезу референт буде Туцовић, у Партији Кацлеровић „у редакцији да распоређује грађу друг Лапчевић“. — Записник Главне партијске управе, 333-336. У *Сабрана дела* Д. Туцовића и његов животопис унели смо датум 3. новембар 1906, на основу претходних предлога поднетих Главној партијској управи и у записнику погрешно уписаног датума ове седнице (Д. Туцовић, *Сабрана дела*, I, 463-464 и 650-651). Дакле, остаје наша тврдња да се Д. Туцовић вратио из војске „негде крајем новембра 1906“ (*ибид*, 648); једино се објашњења у животописним белешкама објављеним на стр. 650-652 ове књиге имају прилагодити овој новоуоченој чињеници.

64. Д. Лапчевић објашњава у свом писму да „не може више бити *обавезан* сарадник *Радничких новина* стога што би му обавезна сарадња спречавала сваки други рад и зараду, а редакција му не може толико да плати колико му је потребно за издржавање многољудне породице у и сувише скупом Београду“. Решење: „Прима се знању оставка на сарадњиштво на листу.“ — Записник Главне партијске управе, 388.

65. Записник Главне партијске управе, 404.

Зар не изгледа чудно, да Д. Лапчевић прво даје оставку зато што редакција „не може да плати колико му је потребно за издржавање. . .“, а онда „предлаже да се редакција организује од неплаћених сарадника“, и пристаје да буде „привизорни уредник“ (*ибид*). Напомињемо да је на истој седници Д. Лапчевић предложио да се „Д. Туцовић одреди да изради брошуру о радничком осигурању“ и да му се „да отсуство као сараднику Радничких новина“, што је било усвојено (Записник ГПУ, 403-404).

Ускоро затим, одмах после неких привремених решења,⁶⁶ ствара се 27. августа нова стална редакција **Радничких новина** (Т. Милојевић и Д. Поповић), без учешћа Д. Лапчевића.⁶⁷

Осврћући се на V конгрес ССДС и све што се догађало након тога, Лапчевић 12. марта 1908. пише Туцовићу да је погрешно што је на самом конгресу понова ушао у партијско руководство: „... Више не мислим остати у партијској управи. И лане сам погрешно што сам се примио; одмах после 15 дана, покајао сам се што сам се примио.“⁶⁸

Д. Лапчевић је један од главних криваца за превагу партијске деснице у периоду између V и VI конгреса, која је угрожавала класно борбену оријентацију партије. Он је то омогућио својим пасивним држањем.

У писму које је Туцовићу упутио у Берлин 19. фебруара 1908. стоји: „Држао сам, да ћу нешто помоћи уласком у Партијску управу. Али сам се брзо **покајао**. Видим да је најбоље бити далеко од свих управних инстанца и не мешати се ни у шта, већ само радити оно што се **нареди**. Давно сам био готов да се повучем из Партијске управе, али сам на сопствену штету своју хтео поштедети Партију разноврсних тумачења и разговора. Стога сам остао **до** конгре-

66. Одставку на редакторство подноси Туцовић, „због пута у Немачку“, а Лапчевић моли да му се као уреднику *Радничких новина*, од 15. јула 1907. нађе заменик „пошто мора путовати у унутрашњост по послу“ (Записник ГПУ, 410 и 412).

Приказујући насталу ситуацију Г. Миливојевић пише Д. Поповићу 10. јануара 1907: у моменту „кад је и Триша [Кацлеровић] добио одсуство за бању, и Туца на одсуству ради израде брошуре о радничком осигурању — тада и Драгиша [Лапчевић] напушта редакцију пошто је прво од њих био прихватао *Рад. Новине*“ пало ново решење (АРС Србије, Збирка ДП, бр. 3).

Мада је Д. Лапчевић на заједничкој седници ГПУ и ГРС од 9. јула 1907. ставио на дневни ред избор сталне редакције *Радничких новина*, услови за то нису постојали. Зато је тада решено, да се прекрати дато одсуство Д. Туцовићу и да се он позове „да редактира Рад. новине до 1 августа уз сарадњу Саве Ковачевића и Илије Милкића“. Против ове одлуке гласао је Т. Милојевић, који је сматрао „да питање није решено“. — (Записник ГПУ, 416-417).

О том новом решењу Т. Милојевић пише у наставку наведеног писма да је оно било прихваћено на предлог Л. Павићевића, а онда каже: „Туца ће ово прво разуме се примити [привремено редакторство], сараднике ће одбити, пошто би му више сметали него користили“.

При томе Милојевић подвлачи: да је Л. Павићевић „чак предложено да кад се 1 августа буде решавало о сталној редакцији, да Сава и Милкић уђу као стални сарадници а да им се узме у помоћ, као трећи — који би разуме се све издизао — Душан [Поповић] или Триша [Кацлеровић]“.

На крају Милојевић закључује: „Ја и Туца смо се договорили да се ствар овако изведе, ти [Д. Поповић] и Триша имали би да будете стални и плаћени редактори, јер Драгиша неће никако да се прими а сви ми остали, ја [Милојевић], Кошанин, Ана [Павловић], Драгиша, Живота [Бурковић] и остали да будемо у широј редакцији којој ће бити дужност да вам у послу помаже, а по могућству да прими обавезу и за извесне сталне послове“.

Уз то, Милојевић констатује да ће се о новој редакцији решавати кад се врате А. Павловић, Т. Кацлеровић, Н. Кошанин и Ж. Бурковић (Збирка ДП, бр. 3).

Онда је 13. августа 1907. Т. Кацлеровић поднео „одставку на редакторство“ листа и дужност секретара партијске управе (Записник ГПУ, 430-431).

67. Одлука заједничке седнице ГПУ, Контролне комисије и ГРС и контролора од 27. августа 1907 (*Радничке новине*, 11. септембар 1907).

Тек тада је Д. Туцовић иступио из редакције *Радничких новина* због одласка у Немачку (Записник ГПУ, ...; *Радничке новине*, 9. септембар 1907; С. Димитријевић — Д. Туцовић, *Сабрана дела*, I, 669-670).

Од 1. октобра 1907. до 8. фебруара 1908. Д. Поповић присуствује седницама ГПУ као уредник *Радничких новина*, али без права гласа (упоредно С. Димитријевић — Д. Поповић, *Сабрана дела*, I, 787).

68. Д. Туцовић, *Преписка*, 109.

са [мисли на будући VI конгрес ССДС — С. Д.], али већ едавно не узимам никаквог учешћа, не руководим **никаквим** Партијским пословима, у седницама **седим** али не председавам”.

Касније, 12. марта 1908. поново пише Туцовићу:

„Што се наших ствари тиче у Србији — оне не иду како би се пожелети могло. То ме такође боли. Лица и групе, које би требало да имају мање утицаја на покрет, добијају га све више, просто због тога што ми не радимо **како треба.**” „С организацијама партијским готово се сасвим изгубила веза. Ја сам због тога, постао сасвим немогућ, и више не мислим остати у партијској управи.”⁶⁹

Погледајмо какво је било стање у партији почетком 1908, у време кад је Лапчевић још увек био претседник Главне партијске управе.

Д. Поповић пише у Берлин Туцовићу 3. априла 1908. и приказује кризу покрета на следећи начин: „Наш се покрет налази и у једној **моралној** кризи.” „Ја сам имао прилике да за неколико месеци редакцијског рада и облигатног додира са многим људима из покрета, с очајањем констатујем како наступа једна ужасна осећа одушевљења, како љубав према заједничкој ствари, или бар, што је несумњиво тачно, према **заједничкоме и искреноме раду** сасвим исчезава, како се људи као пужеви повлаче у своје кућице и закључавају пред другима, како нико, **готово нико нема енергије**, а мало **њих има скрупула.** . . Код свих влада равнодушност према ономе што се догађа у покрету, хладно се гледа како се руши камен по камен који је некада, с тешком муком и у непроспаваним ноћима, подизат. . .”⁷⁰

Највећу опасност по будућност покрета представљала је акција десне опозиције, која је не само дошла до изражаја у Главној партијској управи (у којој је Контролна комисија почела да води одлучујућу реч), већ, по речима Д. Туцовића, и у пројекту новог статута партије — „који је ништио руководећу улогу Главне партијске управе, оставивши потпуну слободу сваком члану и свакој организацији, да се самостално опредељује” (Туцовић), који је изоставио сваку улогу Главне партијске управе у примању чланства из редова интелектуалаца и ситних сопственика (све је то изазвало противљење Д. Туцовића).⁷¹

Крајем марта или почетком априла 1908, Туцовић пише Таси Милојевићу, тадашњем секретару ССД странке, позивајући се на његово (данас изгубљено) писмо: „И из **Радничких новина** као и

69. Ибид, 96, 109-110.

70. Д. Поповић, *Сабрана дела*, I, 228.

71. Д. Туцовић, *Сабрана дела*, II, Београд, 1975, 74-76.

Зато је Д. Туцовић инсистирао на јединству партијске управе, на својење улоге Контролне комисије на финансијску контролу (*ибид*), на задржавање руководеће улоге ГП Управе; и успео да доношење новог статута конгреса ССД странке одгоди (*Радничке новине*, бр. 48, 22. април 1908; — прештампано: *Историјски архив КПЈ*, III, 83). Треба напоменути да је пројект статута објављен у *Радничким новинама* бр. 41, 3. априла 1908, вероватно већ био делимично коригиран, по идејама Д. Туцовића објављеним у *Радничким новинама* два дана раније, 1. априла 1908.

из приватних писама наслућивао сам да тамо не иде све као што треба. Али да је болесно стање прешло већ у **трулеж**, која прети да нам упропасти покрет, то нисам знао.”⁷²

Зар се треба чудити — што је у таквој ситуацији Д. Поповић 7. фебруара 1908. дао оставку на чланство у редакцији **Радничких новина**;⁷³ што 3. априла 1908. пише Туцовићу у Берлин: „Изгледа ми да је Драгиша, неком својом загонетном унутрашњом партијском тактиком и чудном мистификацијом ствари, добрим делом крив за све ово, да је он праотац Адам који је својим поступцима — несумњиво и не увиђајући то и без рђаве намере — створио зло међу нама. Но тешко је донети дефинитиван и прецизан суд кад је реч о Драгиши, који је прави — бар за мене — Сфинкс и који ми својим понашањем у моментима тако често изазива у глави аналогију са **Кентауром**. То је, толико пута помислим, пола човек, пола коњ; а њему самом већ, рекао сам колико пута да за мене он претставља партијску квадратуру круга!”

„Несумњиво је ово: да је његово овакво држање изазвало можда највећим делом радом управо [нечитко] струје којој је на челу Драгиша Ђурић, групе људи која **према партији игра улогу мародера**, користећи се вазда за задовољење својих личних амбиција критичким моментима који у њој наступе и самим тим, прижељкујући и изазивајући, уколико могу, такве моменте.” Даље пише да „Драгишина дипломатија има свог корена и у његовом ривалству према Луки [Павићевићу]. . .”⁷⁴

Дакле, да бисмо оценили улогу Д. Лапчевића у историји ССД странке у периоду пре њеног **VI конгреса**, морамо узети у обзир не само стално присуство две различите концепције социјалистичког покрета, Лапчевићеву везаност за историјски превазиђено малограђанско социјалистичко схватање с краја XIX и почетка XX века и његове заступнике, слабости његових властитих ставова и опредељења, већ и тешке последице које је његово пасивно држање имало по покрет, 1907/1908. године, у време кад је био председник Главне партијске управе.

Начин на који је он изражавао своја неслагања, његове сталне оставке, и његово дипломатско тактизирање изражено у ћутању и неизјашњавању, не само да су уносили забуну, сумње и незивесност међу многе припаднике покрета, већ су несумњиво знатно допринели његовој кризи у периоду непосредно пре доласка Туцовића на чело покрета.

Зато Д. Лапчевића треба сагледати у јединству свега позитивног што је он учинио за покрет и негативних аспеката његове лич-

72. Д. Туцовић, *Сабрана дела*, II, 66.

73. Записник Главне партијске управе, 560-561.

Тада се, 8. фебруара 1908. ствара нова редакција, у саставу Т. Милојевић, И. Милкић и Р. Карашић (*Радничке новине*, 12. фебруар 1908); а месец и по касније и Р. Карашић даје оставку на чланство у редакционом одбору (*Радничке новине*, 27. март 1908).

74. Д. Поповић, *Сабрана дела* I, 229.

ности, њене недовољне идеолошке и политичке изграђености, и његових ставова који су понекад ометали развој покрета.

Осврћући се на целокупни његов политички рад у **овом периоду** развитка социјализма у Србији, с правом можемо рећи, да је Д. Лапчевић одиграо велику углавном позитивну, али једновремено, посебно у неким моментима, и негативну улогу у историји српског социјалистичког покрета.